

MAŁGORZATA GĘBKA-WOLAK

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ZWIĄZKI AKOMODACYJNE JAKO WYRÓŻNIK ZALEŻNOŚCI SKŁADNIOWEJ

Słowa kluczowe: składnia współczesnego języka polskiego, zależność składniowa, akomodacja syntaktyczna

0. Jak wynika z tytułu, kluczowe w tym opracowaniu jest pojęcie akomodacji syntaktycznej, rozumiane zgodnie z definicją zaproponowaną przez Z. Salonię i M. Świdzińskiego¹. Akomodacja to „odpowiedniość wartości określonej kategorii selektywnej jednej jednostki składniowej (członu akomodującego) i wartości stosownej kategorii modulującej drugiej jednostki składniowej (członu akomodowanego)”². Gdy odpowiedniość dotyczy wartości kategorii gramatycznych fleksyjnych, mówimy o akomodacji morfologicznej. Człon akomodujący może ponadto oczekiwać konkretnej jednostki ze słownika, np. leksemu przyimkowego czy leksemu czasownikowego o określonym aspekcie, co nazywamy

¹ Z. Saloni, M. Świdziński, *Składnia współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1998, s. 111–117.

² *Ibidem*, s. 116.

akomodacją słownikową. Trzeci typ akomodacji, zwany akomodacją czysto składniową, ma miejsce wtedy, gdy kategorie selektywna i modulująca mają charakter czysto składniowy: człon akomodujący oczekuje, by człon akomodowany był konstrukcją o sprecyzowanym składzie, np. frazą zdaniową danego typu, konstrukcją z negacją lub o ustalonym uporządkowaniu linearnym.

Celem artykułu jest prześledzenie odpowiedniości między rodzajem związku akomodacyjnego łączącego składniki konstrukcji a typem relacji składniowej, którą składniki te są związane w wypowiedzeniu. Uwaga skoncentrowana jest na związkach akomodacyjnych, którym podlegają człony powiązane związkiem zależności. W szczególności chodzi o pokazanie, że akomodowanie określonych kategorii gramatycznych morfologicznych, słownikowych i czysto składniowych jest skorelowane z dystrybucją członów zależnych. Sygnalizujemy ponadto, że w specyficzne związki akomodacyjne wchodzi także składniki niewykazujące w danym wypowiedzeniu łączliwości składniowej, nazywane tutaj członami niełączliwymi, a także składniki włączane do wypowiedzenia na podstawie mechanizmu kookurencji.

Pojęcia odnoszące się do badanych relacji składniowych rozumiemy tak, jak zostały one zdefiniowane przez A. Moroza w artykule zamieszczonym w niniejszym tomie. Członem w danym wypowiedzeniu niewykazującym łączliwości składniowej, jak np. ciąg *obowiązywało zaciemnienie* w (1), jest człon niewymagany jako przeciwczłon relacji składniowej, innymi słowy niebędący obiektem walencji czynnej jakiegoś składnika z danego wypowiedzenia, i niewymagający wystąpienia przeciwczłonu relacji składniowej. Człon niełączliwy może zostać wyodrębniony w wypowiedzenie izolowane, zob. (1a).

(1) Zabłysły na mgnienie oka (obowiązywało zaciemnienie) wszystkie świece, zapłonęła czerwona sukienka Chrystusa [...] (NKJP)³

(1a) Obowiązywało zaciemnienie.

Człon kookurentny, np. *jak powiedziałem* w (2), jest członem niewymagany jako przeciwczłon relacji składniowej, który nie może stanowić samodzielnego wypowiedzenia, zob. (2a), zapowiada zaś wystąpienie innej jednostki składniowej, a więc dysponuje niepustą walencją bierną. Na zapowiadaną jednostkę nie nakłada natomiast ograniczeń formalnych. Człon kookurentny wiąże się zarówno z formą wyrazową, jak i z konstrukcją, a jego dystrybucję warunkuje

³ Przykłady użycia analizowanych konstrukcji pochodzą z Narodowego Korpusu Języka Polskiego, opisanego i udostępnionego na stronie internetowej <http://www.nkjp.pl/>.

miejsce w linearnym ciągu składników wypowiedzenia, a także intonacja, zob. (2b)–(2d).

(2) Mamy, jak powiedziałem, sprzeczne sygnały. (NKJP)

(2a) *Jak powiedziałem.

(2b) jak powiedziałem, mamy sprzeczne sygnały

(2c) jak powiedziałem, sprzeczne sygnały

(2d) jak powiedziałem, sygnały.

Relacja zależności w odróżnieniu od relacji kookurencji jest relacją dwukierunkową i polega na istnieniu odpowiedniości między walencją czynną jednej jednostki a walencją bierną drugiej jednostki składniowej. Można powiedzieć, że człon zależny jest na liście jednostek podlegających walencji czynnej takiej jednostki składniowej, która jest przezeń zapowiadana, jako nadrzędnik lub współskładnik, zob. (3).

(3) Lubię pomidory.

W (3) biernikowa forma rzeczownikowa *pomidory* podlega walencji czynnej ze strony formy czasownikowej *lubię*, którą zapowiada jako swój nadrzędnik.

1. Powiązania akomodacyjne są wymieniane jako jeden z czynników konstrukcyjnych, pełnią bowiem rolę spoiwa i warunkują poprawność konstrukcji⁴. Jest więc oczywiste, że człony niełączliwe, np. ciągi *telewizja, publikacje, reklamy* w (4) i *to mój obecny klient* w (5), oraz włączane do struktury bardziej rozbudowanej na podstawie mechanizmu kookurencji, np. *że tak powiem* w (6), standardowo nie wchodzi w związki akomodacyjne. Nie podlegają oddziaływaniom gramatycznym ze strony kontekstu ani też same nie oddziałują gramatycznie na pozostałe składniki wypowiedzenia.

(4) Typ „codziennej kultury” (telewizja, publikacje, reklamy), w której żyjemy, jest mocno naznaczony bodźcami seksualnymi. (NKJP)

(5) We Wrocławiu poznałam byłego rezydenta naszego wywiadu w Nowym Jorku (to mój obecny klient), który oświadczył mi, że Piotr był u niego na stałej pensji. (NKJP)

(6) Ojciec pani rozumuje słusznie i trzeba by tę tajemnicę rozświetlić domowym – że tak powiem – sposobem. (NKJP)

Trzeba jednocześnie podkreślić, że składniki wewnątrz członu niełączliwego bądź kookurentnego bywają połączone związkami akomodacyjnymi. W obrębie tych członów zachodzić mogą bowiem typowe związki składniowe. Kon-

⁴ Z. Saloni, M. Świdziński, *op.cit.*, s. 232, 264–265.

struktura *to mój obecny klient* w (5) jest grupą nominalną z dwoma podrzędnikami przymiotnikowymi, akomodowanymi przez rzeczownikowy nadrzędnik, formę *klient*, pod względem przypadku, liczby i rodzaju. Warto dodać, że związki akomodacyjne łączą przede wszystkim składniki wewnątrz członów niełączliwych o charakterze kontekstowym, tj. takich, dla których brak łączliwości z innymi składnikami wypowiedzenia nie jest cechą definicyjną, przysługującą im jako jednostce systemowej, lecz jest kwestią specyficznego użycia. Przykładem członu niełączliwego kontekstowo jest ciąg *mama traciła wzrok i nie mogła czytać* w (7), który bez trudu można włączyć do wypowiedzenia jako człon zależny, zob. (7a).

(7) [...] znalazła moja siostra i przeczytała go mamie (mama traciła wzrok i nie mogła czytać). (NKJP)

(7a) [...] znalazła moja siostra i przeczytała go mamie, gdyż mama traciła wzrok i nie mogła czytać.

Na uwagę zasługuje natomiast fakt, że składniki członów niełączliwych lub kookurentnych mogą podlegać swoistemu uzgodnieniu, uwarunkowanemu istnieniem relacji anaforycznej, zob. (8)–(8b).

(8) Ma wzruszona pamięć znalazła takowe *powiedzenia* (nie wiem jednakowoż skąd *one*): – czystość ciała podstawą czystości ducha (z łac. *spiritus*); – czystość oznaką inteligencji. (NKJP)

(8a) *Ma wzruszona pamięć znalazła takowe *powiedzenia* (nie wiem jednakowoż skąd *ono*) [...]

(8b) *Ma wzruszona pamięć znalazła takowe *powiedzenia* (nie wiem jednakowoż skąd *oni*) [...]

Niepoprawność zdań w (8a) i (8b) dowodzi, że forma zaimka anaforycznego *one*, będąca w (8) składnikiem członu niełączliwego *nie wiem jednakowoż skąd one*, pod względem liczby, zob. (8a), i rodzaju, zob. (8b), jest dostosowana do formy *powiedzenia*. Przykłady podobnego przystosowania form zaimka anaforycznego ON zawierają wypowiedzenia w (9)–(11).

(9) W tej spornej sprawie powołano nawet komisję złożoną z przedstawicieli samorządów – *wojewódzkiego (jemu podlega tarnowski szpital) i miejskiego*. (NKJP)

(10) [...] z rozbrajającym uśmiechem stwierdza, że nie dostanę tych *dokumentów*, że powinienem iść do kierowniczkę (tylko ona może *je* wydać).

(11) *Arabowie* (nie tylko *oni*) twierdzą od stuleci, że był lokalny potop. (NKJP)

Formy *jemu* w (9) i *je* w (10) są składnikami członów niełączliwych, a forma *oni* w (11) jest składnikiem członu kookurentnego.

Podkreślmy, że w konstrukcjach typu (8)–(11) uzgodnienie liczby i rodzaju następuje między składnikami niepołączonymi w danym wypowiedzeniu związkiem zależności. Co więcej, zaimek anaforyczny ON dostosowuje się do wartości selektywnej liczby i rodzaju, którymi dysponuje forma nawet spoza danego wypowiedzenia, zob. (12).

(12) Do przyrządzenia sałatki użyty został *majonez* kupiony w sklepie. Należy przypuszczać, że to raczej nie *on* był przyczyną zatrucia (bywa *on* niebezpieczny, gdy w domach robiony jest z surowych jaj, bez zachowania należytych warunków; większość jaj zakażonych jest salmonellą). (NKJP)

Opisane zjawisko można uznać za rodzaj akomodacji syntaktycznej. Mamy tu bowiem do czynienia z odpowiednością wartości kategorii selektywnej liczby i rodzaju członu akomodującego i wartości kategorii modulującej liczbę i rodzaju akomodowanego zaimka anaforycznego ON⁵.

Należy jednak zaznaczyć, że ustalenie członu akomodującego formę zaimka ON nierzadko wymaga odwołania się do intuicji semantycznych, zob. (13).

(13) Są to niewielkie piętrowe *domki*, na planie kwadratu, przykryte stożkowymi *daszkami*. Podkreślają *one* symetrię frontowego założenia. (NKJP)

Za człon akomodujący liczbę i rodzaj formy *one* w (13) można uznać zarówno formę *domki*, jak i *daszkami*. Obie bowiem dysponują tymi samymi wartościami kategorii selektywnych liczby i rodzaju. Czynniki semantyczne wskazywałyby jednak na związek formy *one* z formą *daszkami*. Taką interpretację dodatkowo wspiera uporządkowanie linearne składników badanego ciągu. Forma *daszkami* jest składnikiem na linii tekstu umiejscowionym bliżej formy *one* niż forma *domki*.

O akomodacji syntaktycznej nie można natomiast mówić wtedy, gdy mechanizm anaforyzacji nie ma wykładników formalnych w postaci korelacji wartości kategorii selektywnej i modulującej, jak np. w (14)–(16).

(14) Kolejne powtórzenie wandalizmu groziłoby Ci *zablokowaniem dostępu*. Ja *tego* nie zrobię – ale któryś z administratorów owszem. (NKJP)

⁵ Z. Topolińska w odniesieniu do podobnych przykładów stwierdza, że mechanizm anafory działa tu „wyłącznie w sferze formalnej” struktury tekstu, zob. Z. Topolińska, *Składnia grupy imiennej*, w: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Składnia*, pod red. Z. Topolińskiej, Warszawa 1984, s. 327.

(15) Jeśli natomiast już nastąpi atak psa, należy położyć się spokojnie na ziemi, osłonić dłońmi *kark* (*tam* z reguły atakuje pies), leżeć spokojnie i się nie ruszać – instruował. (NKJP)

(16) Nie martw się o *ciotkę*. *Ten babsztyl* zawsze sobie da radę.

Wyrażenie *tego* w (14) odsyła do grupy *zablokowaniem dostępu*, ale formalnie nie przystosowuje się do oczekiwań nadrzędnika tej grupy, nie wchodzi bowiem w opozycję liczby i rodzaju. Podobnie związku formalnego nie ma w (15) między wyrażeniami *tam* i *kark*, a w (16) między wyrażeniami *ten babsztyl* i *ciotkę*.

Podsumowując ten fragment rozważań, należy stwierdzić, że uzasadnione wydaje się traktowanie przedstawionego wyżej zjawiska uzgodnienia cech formalnych jako innego podtypu akomodacji syntaktycznej niż te, które wyróżniają Z. Saloni i M. Świdziński⁶. Opisane przystosowanie morfologiczne jest formalnym wykładnikiem relacji anaforycznej i w ogóle nie jest skorelowane z zależnością składniową. Co więcej, może zachodzić między wyrażeniami niebędącymi składnikami tego samego wypowiedzenia. Kwestią otwartą jest nazwanie tego typu akomodacji. Roboczo przyjmujemy za I. Mielczukiem⁷ termin kongruencja (конгруэнтность), który autor ten stosuje w odniesieniu do obserwowanej w języku rosyjskim analogicznej zależności morfologicznej zaimka anaforycznego ON. Trzeba jednak pamiętać o tym, że w literaturze kongruencja najczęściej jest utożsamiana ze związkiem zgody⁸. Tymczasem I. Mielczuk kongruencję odróżnia zarówno od związku zgody (согласование), jak i związku rządu (управление). Pojęcia te definiuje zresztą w sposób ściśle formalny, a więc inaczej niż to ma miejsce w polskiej składni tradycyjnej.

2. Standardowo związki akomodacyjne zachodzą pomiędzy składnikami połączonymi zależnością bezpośrednią, tj. między nadrzędnikiem a podrzędnikiem dystrybucyjnym oraz współskładnikami w konstrukcji egzocentrycznej. Korelacja z zależnością składniową pozwala z kolei akomodację traktować jako formalny wykładnik związku zależności. Warto natomiast zwrócić uwagę na to, że to, czy członem akomodowanym jest podrzędnik, nadrzędnik bądź współskładnik, jest powiązane z określonymi kategoriami gramatycznymi.

⁶ Z. Saloni, M. Świdziński, *op.cit.*, s. 111–117.

⁷ И.А. Мельчук, *Согласование, управление, конгруэнтность*, „Вопросы Языкознания” 1993, nr 5, s. 49–51.

⁸ Zob. np.: S. Karolak, *Podstawowe struktury składniowe języka polskiego*, Warszawa 2002, s. 75; *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*, pod red. K. Polańskiego, Wrocław 1995, s. 637.

Pod względem kategorii przyimkowości, zob. (17), frazy zdaniowej, zob. (18), imiesłowowości, zob. (19), i przysłówkowości, zob. (20), są ze strony swych nadrzędników akomodowane tylko podrzędniki.

(17) kłócę się (Z+Instr)⁹ z bratem; atak (NA+Acc) na pocztę; wiazanka (Z+Gen) z róż; zdolny (DO+Gen) do miłości

(18) dowiedziałem się (ŻE), że przyjedziesz; zaproponował (ŻEBY), żeby usiadła; niemożliwe (ŻEBY), żebyś kłamała; zrozumiał (Q), jaki błąd popełnił

(19) śpiewam (Part), idąc; wyszłam (Part), wyłączwszy światło

(20) czytam (Adv) ładnie; tańczący (Adv) zgrabnie; znany (Adv) doskonale

Z kolei obiektem akomodacji pod względem przypadku oprócz podrzędnika, zob. (21), może być dodatkowo współskładnik, zob. (22).

(21) doczekał się (Gen) odpowiedzi; cieszę się (Instr) sympatią; pięć (Gen) szklanek; przyjazny (Dat) dzieciom

(22) bez (Gen) klamki; przeciw (Dat) grypie; na (Acc) obiad; nad (Instr) stawem

Kategoria aspektu jest natomiast akomodowana w odniesieniu do podrzędnika, zob. (23), zdecydowanie rzadziej zaś – w stosunku do współskładnika, zob. (24).

(23) zaczął (Impf) mówić; zdołał (Pf) przyjść

(24) dopóki (Pf) nie zadzwonił; zanim (Pf) poznał Annę

Bezokolicznikowość standardowo jest kategorią akomodowaną przez nadrzędnik w stosunku do podrzędnika, zob. (25), bądź przez jednostkę funkcyjną (spójnik) w stosunku do współskładnika, zob. (26). Ponadto członem akomodowanym może być nadrzędnik. Właściwość ta przysługuje podrzędnym zaimkom pytajnym, zob. (27).

(25) nakazał (Inf) wyjść; ośmieliła się (Inf) uśmiechnąć; lubiący (Inf) czytać; zdolny (Inf) wytrwać

(26) żeby (Inf) spać; jeśli (Inf) obserwować; choćby (Inf) prosić; zamiast (Inf) odpowiedzieć

(27) kogo (Inf) zapytać; gdzie (Inf) pójść; jak (Inf) się zachować

Kategorie gramatyczne osoby, stopnia, czasu, trybu, negatywności i aglutynacyjności łączy zaś to, że nie są one kategoriami akomodowanymi w stosunku

⁹ W nawiasach są podawane symbole wartości akomodowanych kategorii gramatycznych. Rozwiązanie stosowanych skrótów znajduje się bezpośrednio pod tekstem.

do podrzędnika. Osobę, zob. (28), i stopień, zob. (29), swojego nadrzędnika akomoduje podrzędnik.

(28) ja (Prim) mówię; ty (Sec) widziałaś; dziecko (Ter) śpiewa (29) coraz (Comp) mniejszy; dwukrotnie (Comp) słabszy

Z kolei czas, zob. (30), tryb, zob. (31), i negatywność, zob. (32), to kategorie akomodowane w stosunku do współskładnika bądź przez podrzędnik wobec nadrzędnika.

(30) żeby (Praet) wyszła; oby (Praet) zapomniał; wczoraj (Praet) przyjechaliśmy

(31) czy (Con) zapytałbyś; że (Ind) wiedział; aby (Ind) wstał

(32) dopóki (Neg) nie zapłacił; ani (Neg) nie miał, ani (Neg) nie kupił; nikt (Neg) nie lubi

Aglutynacyjność jest natomiast kategorią akomodowaną wyłącznie w stosunku do współskładnika, zob. (33).

(33) żebyśmy (Ago) kupili; żeś (Agf) znał

Dwie ostatnie spośród 15 uwzględnionych w przedstawianym opracowaniu kategorii gramatycznych, tj. liczba i rodzaj, różnią się od pozostałych kategorii tym, że mogą być determinowane także w odniesieniu do członów niebędących jednostkami bezpośrednio zależnymi od członu akomodującego, zob. (34)–(36).

(34) *Ceremoniał* dworski wydawał się jej *śmieszny*. ISJP

(35) *Dziewczyzna* umiała być *sympatyczna*.

(36) Maria uważała za *wskazaną* wcześniejszą *obronę* pracy magisterskiej.

Akomodowane formy przymiotnikowe, *śmieszny* w (34), *sympatyczna* w (35), *wskazaną* w (36), są formami składniowo zależnymi, jednak w związkach akomodacyjnych rodzaju i liczby wchodzi z składnikami, od których nie są zależne bezpośrednio, tj. w (34) z rzeczownikiem *ceremoniał*, w (35) z formą *dziewczyzna*, a w (36) z formą *obronę*. Dodajmy, że związki akomodacyjne między jednostkami nietworzącymi grup syntaktycznych w polskiej składni strukturalnej nazywane są akomodacją międzyfrazową¹⁰.

Ponadto akomodacja liczby i rodzaju może dotyczyć podrzędnika, zob. (37), lub dystrybucyjnego nadrzędnika, zob. (38).

(37) ciekawa książka (Sg, F); mili goście (Pl, M1)

(38) książka (Sg, F) leżała; goście (Pl, M1) przyszli

Determinowanie większości kategorii gramatycznych jest więc nie tylko skorelowane z bezpośrednią, rzadziej niebezpośrednią zależnością składniową,

¹⁰ Zob. Z. Saloni, M. Świdziński, *op.cit.*, s. 219–225.

ale też dodatkowo niesie ze sobą informację o dystrybucji składników powiązanych związkiem akomodacyjnym. Jak pokazaliśmy wyżej, dystrybucyjny podrzędnik, nadrzędnik lub współskładnik podlega akomodacji pod względem ściśle określonych kategorii gramatycznych, co podsumowuje tabela 1.

Kolumna pierwsza tabeli 1. zawiera wykaz uwzględnionych w p. 2. akomodowanych kategorii gramatycznych, uporządkowanych w omawianej wyżej kolejności. Znak „+” na przecięciu wierszy i kolumn 2.–5. informuje o typie związku zależności, w który wchodzi człon akomodowany. Kolumny 2.–4. odnoszą się do członów bezpośrednio zależnych będących dystrybucyjnymi podrzędnikami (kolumna 2.), nadrzędnikami (kolumna 3.) lub współskładnikami (kolumna 4.) członu akomodującego kategorie gramatyczne podane w kolumnie 1. Kolumna 5. odnosi się natomiast do członów akomodowanych przez wyrażenia, od których nie są bezpośrednio zależne.

Tabela 1

Korelacja akomodowanych kategorii gramatycznych z typem zależności składniowej

Akomodowane kategorie gramatyczne	Człon akomodowany jest			
	bepośrednio zależny			niebepośrednio zależny
	podrzędny dystrybucyjnie	nadrzędny dystrybucyjnie	współskładnik	
przyimkowość	+	–	–	–
fraza zdaniowa	+	–	–	–
imiesłowowość	+	–	–	–
przysłówkowość	+	–	–	–
przypadek	+	–	+	–
aspekt	+	–	+	–
bezokolicznikowość	+	+	+	–
osoba	–	+	–	–
stopień	–	+	–	–
czas	–	+	+	–
tryb	–	+	+	–
negatywność	–	+	+	–
aglutynacyjność	–	–	+	–
rodzaj	+	+	–	+
liczba	+	+	–	+

Zwróćmy uwagę na to, że spośród 15 analizowanych kategorii gramatycznych tylko dwie, rodzaj i liczba, są kategoriami akomodowanymi w odniesieniu do członu niebezpośrednio zależnego od członu akomodującego. Jeśli tę informację połączyć z konkluzją, że kongruencja, której podlegają składniki członów niełączliwych i kookurentnych, także dotyczy kategorii rodzaju i liczby, to można wysunąć wniosek, że uzgodnienie pod względem rodzaju i liczby jest najsłabszym wyróżnikiem związku zależności. Przystosowanie dotyczące innych kategorii gramatycznych jest zaś istotnym formalnym wykładnikiem zależności.

3. Mówiąc o odpowiednościach między akomodacją a zależnością składniową, nie można zapomnieć o konstrukcjach, w których związek zależności nie jest skorelowany ze związkiem akomodacyjnym. Najwyrazistszym przykładem członu zależnego nieakomodowanego jest wyrażenie cudzysłowowe (przytoczenie), czyli oratio recta, zob. (39)–(40).

(39) *Wynosić się!* – warknęła. (NKJP)

(40) To było opakowanie z napisem: *Chronić przed dziećmi*.

Faktem jest, że wyrażenia cudzysłowowe wprowadzane są do struktury wyższego poziomu tylko przez określone leksemę czasownikowe czy rzeczownikowe¹¹. W (39) grupa *Wynosić się!* jest składniowo zależna i dystrybucyjnie podrzędna względem formy finitywnej *warknęła*, a w (40) grupa *Chronić przed dziećmi* jest zależna i podrzędna wobec formy rzeczownikowej *napisem*. Formalny kształt przytoczenia nie podlega jednak determinacji ze strony nadrzędnika.

M. Szupryczyńska¹² dowodzi, że oratio recta nie podlega akomodacji morfologicznej. Autorka ta stwierdza, że grupy pełniące funkcję wyrażen cudzysłowowych stanowią segmenty składniowo niepodzielne, czyli takie, których nie można zinterpretować ani jako endocentryczne, ani egzocentryczne. Skoro akomodacja dotyczy reprezentanta grupy, formy wyrazowej, to takie niepodzielne konstrukcje nie podlegają akomodacji.

Odrzucić też należy hipotezę o czysto składniowej akomodacji oratio recta. Przytoczenie wprowadzane do struktury przez formę *warknęła* może być realizowane przez grupy syntaktyczne różnych typów, np. wykrzyknikową, zob. (39a), rzeczownikową, zob. (39b), lub czasownikową, zob. (39c).

¹¹ Mowa na ten temat w następujących pracach: M. Szupryczyńska, *Pozycja składniowa frazy celownikowej w zdaniu polskim*, Toruń 1996, s. 66–68; M. Gębka-Wolak, *O jednostkach typu ORATIO RECTA*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Filologia Polska L, Nauki Humanistyczno-Społeczne 1998, z. 324, s. 53–67; Z. Saloni, M. Świdziński, *op.cit.*, s. 300.

¹² M. Szupryczyńska, *op.cit.*, s. 68.

(39a) *Wrr!* – warknęła.

(39b) *Atak!* – warknęła.

(39c) *Żeby cię pokręciło!* – warknęła.

Nieuzasadnione byłoby więc postulowanie, analogicznie do kategorii negatywności czy frazy zdaniowej, kategorii gramatycznej czysto składniowej, zwanej umownie oratio recta, o dwóch wartościach *+or* i *-or*. Zbioru konstrukcji składniowych nie można ze względu na budowę podzielić na dwa podzbiory: konstrukcje będące przytoczeniami i konstrukcje niebędące przytoczeniami. Jak pokazują przykłady (39)–(39c), w funkcji przytoczenia używane są konstrukcje o zróżnicowanej budowie. Tym samym nie ma podstaw do opisywania związków między oratio recta a nadrzędnikiem jako związku akomodacyjnego czysto składniowego, rozumianego jako odpowiedniość wartości kategorii selektywnej członu akomodującego i wartości kategorii modulującej członu akomodowanego.

Akomodacji nie podlegają ponadto niektóre podrzędniki przyimkowo-nominalne, zob. (41)¹³.

(41) Myszki były pod kanapą || na kanapie || za kanapą || obok kanapy.

W składni formalnej¹⁴, zgodnie zresztą z tradycyjnymi opisami składniowymi, jako grupy z nieakomodowanym podrzędnikiem rzeczownikowym traktuje się także konstrukcje typu *spaliśmy godzinę, idę drogą, spotkamy się rankiem, czytał godzinami, (coś) zakończyło się kłęską*¹⁵. Wynika to z faktu, że rzeczownikowe podrzędniki w podanych kontekstach można substytuować przysłówkami czy też, zgodnie z terminologią z podręcznika Z. Saloni, M. Świdzińskiego¹⁶ – partykuło-przysłówkami, np. *idę drogą || tamtędy, spotkamy się rankiem || kiedyś*. Z drugiej strony nie można nie dostrzec faktu, że jeśli podrzędnikiem czasowników typu *spać, iść, spotkać się, zakończyć* ma być forma rzeczownikowa, to nie może to być dowolna forma rzeczownikowa, lecz biernikowa bądź narzędnikowa. Połączenia z formą rzeczownikową o innej wartości przypadku są

¹³ Kryteria interpretacji związków akomodacyjnych podrzędników przyimkowo-nominalnych przedstawia M. Wiśniewski, zob. idem, *Dystrybucyjne właściwości odprzymiotnikowych nazw cech we współczesnej polszczyźnie*, Toruń 2005, s. 75–86.

¹⁴ Z. Saloni, M. Świdziński, *op.cit.*, s. 226, 278.

¹⁵ W składni tradycyjnej pod względem metodologicznym konstrukcje te są opisywane jako połączone związkiem przynależności, zob. Z. Klemensiewicz, *Zarys składni polskiej*, Warszawa 1953, s. 32–35; S. Jodłowski, *Podstawy polskiej składni*, Warszawa 1976, s. 64, 92–97.

¹⁶ Z. Saloni, M. Świdziński, *op.cit.*, s. 103.

bowiem dewiacyjne, zob. **idziemy droga* || *drogi* || *drodże*, **spotkamy się ranek* || *ranku*, (coś) *zakończyło się kłęską* || *kłęski* || *kłęsce*. Zdaniem autorki tego tekstu w konstrukcjach typu *idziemy drogą*, *spotkamy się rankiem*, (coś) *zakończyło się kłęską* rzeczowniki podlegają akomodacji morfologicznej pod względem przypadku¹⁷, podobnie jak to ma miejsce w konstrukcjach typu *lubię pomidory*, *obawiam się zamieszek*. Analogia nie dotyczy natomiast pełnionej przez nie funkcji, inaczej mówiąc, typu relacji powierzchniowsyntaktycznej łączącej je z nadrzędnikiem, a co za tym idzie – typu realizowanej pozycji składniowej. Zasygnalizowany problem wymaga jednak odrębnego opracowania.

4. Wyniki prowadzonych obserwacji można zebrać w następujących punktach.

1) Człony nielączliwe i kookurentne standardowo nie są akomodowane morfologicznie i niemorfologicznie (słownikowo bądź czysto składniowo). Formy będącego ich składnikiem zaimka anaforycznego ON mogą jednak uzgadniać się pod względem liczby i rodzaju do wymagań składnika wypowiedzenia bądź jakiegoś składnika spoza wypowiedzenia. Ten typ uzgodnienia w odróżnieniu od akomodacji morfologicznej i niemorfologicznej nazwany został kongruencją.

2) Składniki konstrukcji powiązanych związkiem zależności typowo wchodzi też w związki akomodacyjne. Sytuacja, w której człon zależny nie podlega akomodacji, jest rzadsza, dotyczy np. składników o charakterze przytoczeniowym (cytatów) czy niektórych grup przyimkowo-nominalnych.

3) Istnieje korelacja między akomodowanymi kategoriami gramatycznymi a dystrybucją członów zależnych. Dystrybucyjny podrzędnik, nadrzędnik lub współskładnik podlegają bowiem akomodacji pod względem ściśle określonych kategorii gramatycznych.

4) Najślabszym wyznacznikiem związków zależności składniowej, a co za tym idzie także dystrybucji składników w wypowiedzeniu, jest przystosowanie się członów pod względem kategorii rodzaju i liczby.

¹⁷ Podobną argumentację za determinacją formy rzeczownika przez czasownik przytacza I. Bobrowski w odniesieniu do konstrukcji *idziemy najkrótszymi ulicami*, przez S. Jodłowskiego opisywanej jako konstrukcja z przynależnym rzeczownikiem, zob. I. Bobrowski, *Gramatyka opisowa języka polskiego*, t. 2, Kielce 1998, s. 16.

Stosowane skróty i symbole

NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego

Oznaczenia akomodowanych kategorii gramatycznych:

przypadka: Gen: o wartości „dopełniacz”; Dat: o wartości „celownik”; Acc: o wartości „biernik”, Instr: o wartości „narzędnik”; przyimkowości: z akomodowanymi przyimkami i przypadkami: Z+Instr; NA+Acc; Z+Gen; DO+Gen; frazy zdaniowej: ŻE: ze spójnikiem typu ŻE; ŻEBY: ze spójnikiem typu ŻEBY; Q: pytajnozależna; bezokolicznikowości: Inf: o wartości „bezokolicznikowość”; aspektu: Pf: o wartości „dokonany”, Impf: o wartości „niedokonany”; imiesłowowości: Part: o wartości „imiesłowowość”; przysłówkowości: Adv: o wartości „przysłówkowość”; osoby: Prim: o wartości „pierwsza”; Sec: o wartości „druga”; Ter: o wartości „trzecia”; czasu: Praet: o wartości „przeszły”; trybu: Ind: o wartości „oznajmujący”, Con: o wartości „przypuszczający”; negacji: Neg: o wartości „negatywność”; aglutynacyjności: Ago: o wartości „obligatoryjna”, Agf: o wartości „fakultatywna”; liczby: Sg: o wartości „pojedyncza”, Pl: o wartości „mnoga”; rodzaju: F: o wartości „żeński”, M1: o wartości „męskoosobowy”

* – oznaczenie wyrażenia dewiacyjnego

|| – oznaczenie wyrażenia alternatywnego

SYNTACTIC GOVERNMENT (ACCOMMODATION) AS AN INDICATOR OF SYNTACTIC DEPENDENCY

Summary

Keywords: contemporary Polish syntax, syntactic dependency, syntactic government (accommodation)

The aim of this paper is to provide a more detailed description of correlations between a syntactic dependency relation and a syntactic government relation. The latter, which we call accommodation, is a mechanism of adjusting the form of linguistic expressions to the requirements of other elements co-occurring in the context. The question described here is part of a more complex problem, often referred to by linguists as the difference in binding force of the different constituents of a utterance. The article presents four possible combinations of the two syntactic relations, each illustrated by specific examples: 1) no dependency and no accommodation relation: *Poznałam bylego rezydenta naszego wywiadu w Nowym Jorku (to mój obecny klient)*, 2) accommodation relation with no dependency: *Arabowie (nie tylko oni) twierdzą od stuleci, że był lokalny potop,*

3) both dependency and accommodation relation: *Doczekam się **odpowiedzi***, and 4) dependency relation with no accommodation relation: ***Wynosić się!** – warknęła*.

We also describe 15 grammatical categories which can be subject to accommodation relation in contemporary Polish, and analyze their correlation to syntactic dependency. In addition to the standard categories of case, number and gender, we take into consideration some less typical ones, such as degree and negation.

Our conclusion is that the accommodation of gender and number are the weakest among syntactic dependency indicators. This is due to the fact that this type of accommodation may concern even those elements which do not belong to the same utterance. Other analyzed grammatical categories are all related to a certain dependency type. Distributional dependents, governors and co-occurring constituents can only be subject to accommodation of specific and well-defined grammar categories.